

DİLLERİN KENDİ KURULUŞLARI İÇİNDE İNCELENMELERİNE YÖNELİK ARAYIŞLAR

V. G. Guzev - Hüseyin Dalı

- Dünya dilleri farklı ortamlarda gelişmişler, farklı yollardan ilerlemişlerdir. Yeryüzünde sekiz bin civarında dil konuşulur ama kuruluş özellikleri dikkate alındığında bu diller 19. yüzyılın başlarında, bilim adamları tarafından üç dil tipi olarak verilmiş, üç ayrı grupta gösterilmiştir: **Şekilsiz (amorf) diller**, **bükünlü (flexional) diller**, **eklemeli (agglutinative) diller**. Hint-Avrupa dilleri **bükünlü (flexional) diller** grubunda; Türk dilleri **eklemeli (agglutinative) diller** grubunda yer alır.

Dünya dillerinin kuruluşlarına, sınıflandırılmalarına yönelik öncü arayışlar, Alman bilim adamları August Schlegel (1767-1845) ile kardeşi Friedrich Schlegel'e (1772-1829) aittir.

Yine aynı çağlarda dillerin kuruluşu üzerinde çalışan Alman asıllı filozof ve dil bilimci Wilhelm von Humboldt (1767-1835), Schlegel kardeşlerce belirlenen dil tiplerinden başka, farklı kuruluş özelliklerine sahip dördüncü bir dil grubunun daha yaşadığını keşfetmiş, bu aileye mensup dillere **incorporating (kaynaştırıcı diller)** adını vermiştir. Alman bilim adamlarınca gerçekleştirilen ve dünya dillerini dört ayrı grupta gösteren bu sınıflandırma, yerinde ve ileri yönde atılmış bir adım olarak kabul görmüş, o yıllardan şimdilere dil bilimi çevrelerinde, dillerin bilimsel seviyelerde kuruluşlarıyla uğraşanlara kaynaklık ve kılavuzluk etmiştir.

Dil biliminde öncü çalışmaları gerçekleştiren Batı'nın bilim adamları, önceden dil sistemini uygarlığın bir aşaması olarak yorumlamışlar. Kendi dilleri Almancayı ve diğer bükünlü dilleri üstün diller sınıfında görmüşler. Kuşkusuz uygarlıkla birlikte dilcilik alanında bazı gelişmeler izlenmiştir: Bilimsel çalışmalar hız kazanmış, araştırmacılar uygar bir ülkede rahat çalışma olanağı bulmuşlar, bilimsel eserleri yayımlanmış, dünya çapında ünlenmiştir. Bu ülkelerin eğitim seviyesi de yükselmiştir. Ancak bazı dil bilimcilere göre bunlar dillerin

kuruluşuyla ilgili ölçütler değildir. Bunları bir dilin aşaması olarak göstermek, bir dili diğerlerinden üstün saymak yanlıştır. Bu görüşe karşı çıkışlar gecikmemiştir. Nitekim Baudouin de Courtenay da dil tiplerinin ülke uygarlığıyla bağıntılarının bulunmadığını söyleme gereği duymuştur (Courtenay, 1963: 179-182). Buna göre, başta Almanca'yı ve diğer bükünlü dilleri "üstün" diller sınıfında ele almak, eklemeli dillerin bir aşaması olarak görmek, bilimselliğe gölge düşürecek yanılığlardır. Nitekim dil bilimi alanında geliştirilmeye çalışılan teorik buluşlar, egemen/otoriter görüşlerin engellemesi karşısında yıllar yılı hep sınırlı kalmışlardır. Yine bu yüzden, önde gelen bazı otoriter dilciler, Batı dillerine ait dil/gramer kavramlarının dünyada, bütün dillere uygulanabileceğini düşünmüşler. Bu görüş, Hint-Avrupa dillerinde bazı istisnalarla kabul edilebilir, ancak başka dillerde farklı özelliklerle karşılaşma olasılığı her zaman yüksektir ve bu durumun gözden uzak tutulmaması gerekir. Zira eklemeli dillerle Hint-Avrupa dilleri arasında derin kuruluş farkları vardır. Dünya dillerinin kuruluşuna Hint-Avrupa dillerinin penceresinden bakan, eklemeli dilleri küçümseyen, ikincil sayan veya bu dillerin gramer kategorilerini Türk dillerinde arayan, bunları Türkçeye taşımaya çalışan dil araştırmacıları bu farkları göremezler. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısında bazı dilciler tarafından geliştirilen ve içeriğinde "**normdan sapma**" yanılığı barındıran "**aberasyon**" kavramı, böyle bir arayışın sonucudur. Öncüleri ve taraftarlarıyla bu görüş etrafında birleşen, özellikle de Hint-Avrupa dillerini konuşan dil bilimciler, konuştukları dilin söyleminde alışkın oldukları özellikleri eklemeli Türk dillerinde görme yanılığı içindedirler. Oysa Türk dillerinin kuruluşları, bükünlü dillere göre çok farklıdır ve araştırmacıların "**normdan sapma**" diye algıladıkları ve eklemeli dillerin kuruluşlarıyla, doğasıyla uyumlu bir dizi özelliğin gerçekte eklemeli dillerde eski çağlardan şimdilere ulaşan süregelen doğal yapılar olduğunu görememişlerdir. Kendi dillerinin kuruluşları içinde normal, olağan kabul edilen her özelliğin tahminlerine göre eklemeli dillerde de mutlaka bulunmasını ve aynı olmasını ısrarla savunmuşlar; benzerlik göremediklerinde de ilgili dilde "**aberasyon**" oluştuğunu, dil normlarına tezat bir durum geliştiğini öne sürmüşlerdir. Örneğin, ana dili Rusça olan ve Türkçe bilmeyen bir dil bilimci/Türkolog, "**Kitabım güzel sat+ı+yor+muş.**" ifadesini yadırgar. Zira bu anlatımda yüklem görevi üstlenmiş fiil, Rusçada mutlaka edilgen çatı eki ister: *Govoryat, chto moya kniga prodavetsya (raskupayetsya) ochen' khorosho*. Türkçede edilgenlik anlamı, çatı eki olmadan leksik yolla da karşılanabilir. Benzer özellik Rusçada çatı eki gerektiren *S'yezd nachal+syä* örneğinde de görülüyor. Türkçede bu anlatımda çatı ekine gerek duyulmaz: *Kurultay başla+di*.

Bu anlayış; vaktiyle Wilhelm von Humboldt ile Schlegel Kardeşler'in geliştirdikleri dünya dillerinin morfolojik sınıflandırılmasında esas alınan "a priori" önceden tespit edilen ve mecburi sayılan "**norm**" kullanmaları durumunu andırır ki zamanında pek haklı olarak Baudouin de Courtenay'ın eleştirilerinin hedefi olmuştur (Courtenay, 1963: 179).

Gerek “*aberasyon*” kavramı, gerekse bu makalede ele aldığımız diğer konular, araştırmacıların eskiden beri savundukları görüşlerdir. Biz bunları Baudouin de Courtenay (1845-1929), Ferdinand de Saussure (1857-1913), G. P. Mel’nikov (1928-2000)’dan beri biliyoruz; dil, insanın doğal ortama uyum sağlama sürecinde doğmuş ve gelişmiştir (Courtenay, 1963: 392; Mel’nikov 1978: 32-51; Mel’nikov 2003: 399). Sözü edilen bilim adamları, iletişim sistemi niteliğinde çalışan dünya dillerini, fiziksel gerçekliğin varlıklar, nitelikler ve bağıntılar şeklinde insanın belleğine yansımalarının sonucu olarak görmüşlerdir.

Gerçi bu konuyla önce filozoflar uğraşmışlar. Onların gözlemleri, insanın çevresinde gerçekleşen doğal bağıntılar ve toplumsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşır. Yaşamını, doğal ortamlara uyum sağlayarak sürdüren insan, aynı zamanda iletişim eyleminin kaynağıdır. Arayışlarını bu yönde sürdüren bilim adamlarının iletişim eyleminin kaynağına yönelmeleri, fiziksel gerçekliğin; varlığın, niteliklerin, varlık bağıntılarının insan zihnindeki yansımalarına değin inmeleri hep bu yüzdendir.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, dil bilimi alanında yoğunlaşan araştırmalara o yıllarda Kazan üniversitesinde göreve başlayan Polonya asıllı bilim adamı Jan Baudouin de Courtenay (1845 - 1929) da katılır. Genç bilim adamının incelemeleri genel dil bilimine yöneliktir. Başarılı çalışmalarının görülmesi sonucu Baudouin de Courtenay, San Petersburg üniversitesinden davet almış ve araştırmalarını 1919 yılına değin bu üniversitede sürdürmüştür. Üniversitenin öğretim görevlisi olarak dil bilimi alanında derin izler bırakan bilimsel eserlerini hep burada vermiştir.

Dil sisteminin sözden, anlatımlardan, sözlü/yazılı metinlerden ibaret olduğu sanılan o yıllarda Baudouin de Courtenay’ın bilimsel yaklaşımları arasında öne çıkan bir görüşüne değinmeden geçmeyelim: *Dil sistemi* ile *söylem* farklı alanlara ait oluşumlardır, ayrı ayrı algılanmalarının gerekliliği bundandır. Zira dil, insana özgüdür, sadece insan topluluklarında yaşar ve insanın düşünce sistemiyle, dünya gerçeklerini algılamasıyla yakından alakalıdır. İnsanın düşünce sisteminde yer alan ve çok yönlü işlevlerinin yanı sıra iletişim kurma yükümlüğü de bulunan dil; özel bilgi/bilme alanı olup bir yönüyle dünya gerçekliğine ait iş, oluş, eylem algılarını karşılar, diğer yönüyle fiziksel gerçekliğe ait somut varlıkları, nitelikleri, bağıntıları, kısaca maddi birimleri temsil eder (Courtenay, 1963: 81).

Söylem (söz); konuşan tarafından üretilmiş, anlamlı hâle getirilmiş dil birimleri esasında, konuşanın bildirmek niyetinde olduğu düşünceleri, (anlatılanı) temsil eden maddi gösterge veya göstergeler zinciridir (Saussure, 1977: 51-53).

Dil sistemi ile *söylemin* ayrı ayrı sistemler hâlinde algılanmaları sonucunda, gerek dil bilimine özgü kavramlarda gerekse ilgili terminolojide, birbirinin karşılığı ikili terimlerin keşfedilip geliştirilmesi sürecine girilmiştir. Özellikle Baudouin de Courtenay’ın bu husustaki önerileri, temkinli yaklaşımların yanı sıra, dünya dil bilimi alanında ilgiyle karşılanmış ve bu anlayış, ta o yıllardan şimdi-

lere, çağdaş dilcilere değin yol gösterici olmuştur. Buna göre; söylemdeki **sesin** dildeki zihinsel karşılığı için **fonem** (ses tasarımı) terimi geliştirilirken, söylemdeki göstergeleri dil içinde temsil eden birimler için **leksem** ve **morfem** terimleri önerilmiştir. Diğer bir deyişle; **kelime** (sözcük) söylem terimi, **leksem** dil terimidir; **ek** söylem terimi, onun karşılığı **morfem** dil terimidir (Guzev, 2015: 23-24; Dalli, 2018: 71- 72).

Solgun bir gül oluyor dokununca. (B.Necatigil) Bu yargısal anlatımda/cümlede geçen **gül** kelimesi bir varlığı, **solgun** kelimesi niteliği, **dokun-** kelimesi bir bağıntıyı temsil eder. Kelimeler sadece söylem alanında kullanılan maddi birimlerdir. Bu kelimelerin ve her kelimenin; kelimelere ulanan leksem üretici ve şekil çekimleyici eklerin dil içinde zihinsel karşılıkları, leksik morfemler veya yardımcı morfemlerdir. Dil içinde/kafamızın içinde kelime yoktur, morfem vardır.

Okumakta olduğunuz makalenin amacı söylem özelliklerini öne çıkarıp incelemek değil; dil **sisteminin** kuruluşuna özgü önemli bulduğumuz ayrılıkları, benzerlikleri ana yönleriyle ortaya çıkarmak ve araştırmacıların görüşlerine sunmaktır.

Yukarıda sıraladığımız dört dil tipinden ikisi üzerinde dikkatimizi yoğunlaştıralım: **Eklemeli** (agglutinative) Türk dilleri ve **bükünlü** (flexional) Hint-Avrupa dilleri.

Sankt Petersburg'da yaşamış, ana dili Hint-Avrupa ailesinin bükünlü dili, Almanca olan Otto Böhtlingk (1815-1904), Türk dilleri ailesine mensup Yakut Türkçesi üzerinde araştırmalar yapmış ve dil bilimi tarihinde ilk defa Yakutçada önemli bir özelliğin farkına varmıştır. Çağdaş dil bilimcilerin 'yalın hâl şekli' diye adlandırdıkları eksiz isim şekline Otto Böhtlingk, yıllar önce 'müphem, belirsiz hâl' (latince «casus indefinitus»), hem de 'yalın isim tabanı' demiştir (Böhtlingk, 1851: 17-241).

Soyut imgelerden kurulu dil sistemiyle, maddi göstergelerden oluşmuş söylem topluluğu arasındaki farkı görebilmiş ve derinlemesine anlamış bilim insanı Otto Böhtlingk, Hint-Avrupa dilleri için geliştirilmiş görüşlerin etkisinde kalmadan Yakut dilinde yalın **hâl** şeklinin bulunmadığını ileri sürmüştür. Sözü edilen '**yalın isim tabanı**'nın bilgi temsil etme yükümlülüğü yoktur ve herhangi bir gramer anlamına, '**semantemine**' (G. P. Mel'nikov) de sahip değildir. Bunun yanı sıra Böhtlingk'in yazdığına göre, yardımcı anlamdan yoksun taban, **söylem alanında**, konuşanın dilinde var olan hâl şekilleri içinde daha çok nesne bağıntılarını iletme işlevini üstlenmiştir.

Yakutça üzerine incelemeleriyle bilinen ve gerçekte Petersburg'da doğmuş Alman asıllı Böhtling, bu akıllı insan, şimdilerden 150 yılı aşkın zaman öncesinde, Nominativus adlı hâl şeklinin, yukarıda belirtildiği üzere, Yakut dilinde bulunmadığını söylemiştir. Ama o yıllarda Türkologlar bu durumun farkına varmamışlardı ya da bu duruma önem vermemişlerdi veya bu görüşü anlaya-

mamışlardı. Ama çağdaşımız D. İ. Yelovkov ile V. B. Kasevich'in şekilsiz ve eklemeli diller üzerindeki araştırmalarından sonra bu görüş güç kazanmış ve şu gerçek ortaya çıkmıştır: **Ek yoksa morfem de yoktur, kategori de yoktur, şekil de.** (Yelovkov ve Kasevich, 1979: 71-77; Kasevich, 2006: 540).

XX. yüzyılın ortasında söz konusu eksiz isim şeklini, Sankt Petersburg Üniversitesi Profesörü D. V. Bubrikh, Mordova dilinde görmüş ve bu isim şeklini mutlak/salt hâl şekli diye adlandırmıştır. Öte yandan, Moskova Dil Bilimi Enstitüsünde görevli emektaşı K. E. Maytinskaya da aynı özelliğin, Macar dilinde işlek olduğunu tespit etmiştir. Her iki bilim insanı, ortak keşiflerini, ismin mutlak/salt hâl şekli adıyla 1947-48 yıllarında dil bilimi çevrelerine duyurmuşlardır (Bubrikh, 1947: 9; Maytinskaya, 1948: 67-77).

D. V. Bubrikh'e göre Mordova dilinde; Hint-Avrupa dillerinin bildik gramer anlamlarına sahip hâl şekillerinin yanı sıra, bu şekillerin tamamen dışında, onlardan büsbütün farklı, hiçbir gramer olgusu içermeyen salt şekiller mevcuttur. Hâl ekine sahip olmadıkları için gramer anlamlarına ilgisizdirler. Sayı anlamı iletme yetileri yoktur. Gösterme, iyelik işlevleriyle de yükümlü değildirler. Sıralanan bu özellikler, nominativus/ismin yalın hâl şekilleriyle ilgili olup, Mordova dilinde gelişmemiştir. Bunların yerinde gramer anlamı iletmeyen eksiz, salt isim gövdeleri çalışır.

1965 yılında N. A. Syromyatnikov'un "Yest' li v yaponskom yazıke osnovnoy padezh?" (Japon dilinde yalın/gövde/tabana hâli var mıdır?) başlıklı makalesi yayımlandı. Yazarın kanaatine göre; anlatımlarda isim soylu bir kelimenin temsil ettiği nesne, eğer herhangi bir bağıntıya katılmıyor veya katıldığına dair bilgi iletmiyorsa hâl ekinin yokluğu anlamlı değildir ve orada hâl ekinin, dolaşısıyla yalın hâl şeklinin bulunmadığı sonucuna varılır (Syromyatnikov, 1965: 271-278).

Görüldüğü üzere; eklemeli diller ailesine mensup Japoncanın kuruluşunu inceleyen N. A. Syromyatnikov, kendisinden yüz yıl önce Türk dillerinden Yakutça üzerinde çalışmış Otto Böhtlingk'in bilimsel sezilerini, gerçekleri yanılsızdan anlayabilme yetisini göstermekle kalmıyor; aynı zamanda Alman bilim adamının görüşlerini de pekiştiriyor ki, bu durum, eklemeli dillerde yalın/gövde hâlinin bulunup bulunmaması hususundaki şüpheleri ortadan kaldırmaya yetiyor.

Bir hususa daha değinelim: Alışlageldiği üzere, Hint-Avrupa dil biliminde hâl şekli anlayışı, söylemdeki kelimelerin bağıntıları üzerinde çalışan ve bu bağıntıları dile getiren isim şekli olarak tanımlanır. Böyle bir tanım, dil sistemindeki birimleri değil, yalnız söylemde görüleni, yani ikincil olguları yansıtır. Kanaatimizce dil sistemi içindeki hâl şekli (hâl semantemi), ismin temsil ettiği nesnenin niteliklerle, başka nesnelere, eylemlerle, olaylarla bağıntılarını dile getirme/yansıtmaya işlevini gerçekleştirmekle yükümlü dil/gramer aracıdır.

Fransız dil bilimcisi Antoine Meillet (Paul Jules Antoine Meillet) (1866-1936), Hint-Avrupa dil sisteminin ana özelliğini şöyle formüle eder: Söylemde/anla-

tımlarda görev üstlenmiş kurucu birimler eksiz, yalın kelimeler değil; gramer işlevleriyle donanımlı kelime şekilleridir. Bir başka deyişle, bu dillerde anlamların katılımcıları sadece ve mecburen gramerleşmiş kelimelerdir.

Eski ve çağdaş Hint-Avrupa malzemesini inceleyen Fransız dil bilimcisi Antoine Meillet, *'baba'* ve *'ev'* kelimeleri, yalın hâl ve tekil yapılarıyla gramer nitelmesi olmaksızın kendi başına varlık gösteremeyecekleri, anlatım dışında *'baba'* ve *'ev'* kelimelerinin varlığından ve söz dizimsel işlevlerinden söz edilemeyeceği sonucuna varır (Meillet, 1952: 83).

Ekleme dillerde ise, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, ek almamış, yalın könlü kelimeler, gramer şekli gerektirmeden hem teklik, çokluk ilişkilerine hem de nesne-eylem bağıntılarına katılabilir. Buradan şu sonuca varılır: Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkçede isim soylu kelimeler, eksiz gövde görünüşleriyle hiçbir bilgi dile getirmezler ve orada ismin yalın hâli (Nominativus) de yoktur. Bu kelimeler hâl sistemine ait değildir, bu sistemin tamamen dışındadır.

Dışarda morluklar içinde bir gece kuruldu. / Vekillere, elçilere mor lahana, bal, peynir götürür. / Hiç gülerək kız veren ana gördün mü? / Toz toprak arınmış sokaklardan. (F.Baykurt, *Tırpan*)

Ayın şavkı vurur sazım üstüne. (Şarkı)

Yukarıdan beri söylenenler gösteriyor ki, dünya dilleri kuruluşları bakımından farklı özelliklere sahiptir. Antoine Meillet'in görüşüne göre, bir kısım dillerde bütün kelimelerin söylemdeki kullanımları mutlaka kelime şekillerini gerektirirken, eklemeli dillerde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bize göre bu anlayış, bilim adamının bu husustaki haklılığını ve inandırıcılığını teyit eder durumdadır.

Fransız gramercisi ve Türkoloğu J. Deny, Antoine Meillet'nin görüşünü desteklemiştir. Ona göre normal şartlarda Hint-Avrupa dillerinde kelime kökü, tecrit edilmiş durumda değildir. Fakat öne sürdüğü sava göre, Türk dilinde kelime kökü tecrit edilmiş durumdadır ve ek desteği olmadan/eksiz durumda da söz dizimsel işlevleri yerine getirebilir (Deny, 1955: 14).

Bu konuyu araştıran bizler, zaman zaman, eklemeli veya amorf dillerin kuruluşu üzerine görüş bildiren doğu bilimcilerden; "Türk dillerinde, söylemde kullanılan kelime her zaman kelime şeklindedir" savını duyuruz.

Aşağıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere bu görüş, ne yazık ki bazı Doğu bilimcilerin yanlıgısını ortaya koymaktadır. Zira bu sav, sanıldığı gibi eklemeli (agglutinative) dillerin bir özelliği değil, bükünlü (flexional) Hint-Avrupa dillerinin kavramları arasında yer alır ve eklemeli dillerin Hint-Avrupa dilleri için geliştirilmiş yöntemlerle incelenemeyeceği gerçeğini açıkça göstermeye yeter.

Geçen yüzyılın yetmişli yıllarında St. Petersburg'da, D. M. Nasilov ile V. G. Guzev, Türkiye Türkçesinde isim soylu leksemelerin tekil şeklinin olmadığına kanaat getirdiler. St. Petersburg Dil Bilimi Enstitüsünde bu konuya ilişkin sunulan bildiri sert itirazlarla karşılanmıştır. Buna rağmen söz konusu bildiri 1975 yılında Moskova'da resmi bir dil bilimi dergisinde yayımlanmıştı (Guzev ve Nasilov, 1975: 98-111).

Konu üzerindeki araştırmalar, karşı çıkışlara rağmen sonraki yıllarda derinleştirilerek sürdürüldü ve görüldü ki; eklemeli dillerin kuruluşlarıyla ilgili çoğul kategorisi bu dillerin bir özelliğidir ve bu durum, kelimeler eksiz olmalarına rağmen çoğul bildirme özgülüğünden kaynaklıdır: *Yeni mektup aldım gül yüz-lü yardan... Dağlar mor menevşe, gül deyi yazmış* (Âşık Veysel)

Örnekte geçen *menevşe* (menekşe) ve *gül* kelimeleri gramersiz kullanıldıkları/ ek almadıkları için sayı bildirme anlamından yoksundurlar. Fakat dinleyen çoğul bilgi içeriği algılar. Kaldı ki eklemeli dillerin yapısal özellikleri sadece çoğul kategorisiyle de sınırlı değildir. Bunlar farklı alanlarda genişleyerek/yaygınlaşarak bu dillerin kuruluşlarına, köklerine değin uzanır ve bir dizi özellik gösterir. Oysa bilindiği üzere bükünlü dillerde, söylemde eksiz kelime kullanılmaz. Bu nedenle Hint-Avrupa dillerini inceleyen uzmanların teyit etmelerinde zorluklarla karşılaşılrsa da bu yöndeki araştırmalar derinleşmekte ve elde edilen sonuçlar dil biliminin ilgi alanında hak ettiği yerini almaktadır.

1979 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Bilimleri fakültesinde çalışan iki meslektaşımız, D. I. Yelovkov ile V. B. Kasevich, Khmer ve Birma dillerinin malzemesini inceleyerek artık yukarıda da değinildiği üzere şu görüşü teyit ettiler: "Ek yoksa kelime şekli de yoktur, kategori de yoktur" (Yelovkov ve Kasevich, 1979: 71-77; Kasevich, 2006: 540).

1981 yılında D. M. Nasilov ile V. G. Guzev, Türk dillerinde gerek yardımcı leksemelerin gerekse yardımcı morfemlerin anlatımlarda göreceli/bağıl işlevsel özerklik kazandıkları, bu eğilimin dillerde yaygın ve işlek olduğu sonucuna vardılar (Guzev ve Nasilov, 1981: 22-35). Bu sonuç, Baudouin de Courtenay'ın eklemeli dillerde şekil üretici eklerin varlıklarını bağımsız olarak, leksemelerden ayrı ve tek tek sürdürdükleri; gerekli oldukça ve sadece geçici olarak leksemin köküyle birleştikleri hususundaki anlayışıyla uygunluk göstermektedir (Courtenay, 1963: 175-186). Bu hususta, eklemeli dillerde söz dizimsel işlevlerle yükümlü ekler, Hint-Avrupa dillerinin yardımcı leksemelerinden (ilgeçler, bağlaçlar ve bazı yaraçlardan) az çok farklıdır.

Burada yer verdiğimiz Baodouin de Courtenay'ın bu görüşü, ilk defa G. P. Mel'nikov tarafından incelenmiş ve 1966 yılında yayımlanarak bilim çevrelerine duyurulmuştur. Elde edilen sonuçlar öncü adımlar olup bir çabanın yol açıcı, umut verici ürünleridir.

Türk dillerinde kök hâlindeki leksemelerle söz dizimsel işlevleri yerine getirmekle yükümlü yardımcı morfemlerin (eklerin) ayrı ayrı duruş sergilemeleri

ve gereksinim duyuldukça işlevli kelime şekillerinde bir araya gelmeleri, G. P. Mel'nikov'un kanaatine eklemeli dillerin ana özellikleri arasında yer alır ve gerçekte bu durum, yardımcı morfeplerin (eklerin) söylemdeki kelime şekilleri üzerindeki tasarruflu kullanımınıdır. Kaldı ki, eklemeli dillerin kuruluş özelliğine göre, yardımcı anlamlar kök hâlindeki leksemlerce de dile getirilebilir; nasıl ki çoğul anlamlar bu yolla iletilebiliyorsa. Gerçekte bu özellik, Türk dillerinde çekim ve üretim eklerinin tasarruflu, alt seviyelerde ve sınırlı kullanılmaları eğiliminden kaynaklanır (Mel'nikov, 1965: 130-143).

Kendi itirafına göre G. P. Mel'nikov, Türk dillerinin kuruluşuna özgü yukarıda sözü edilen sonuçlara ulaşmasını Baodouin de Courtenay'ın görüşlerine borçludur. Daha önce söylendiği üzere söz dizimsel oluşumlarda kök hâlindeki leksemelerin yardımcı morfeplerle birleşimleri sadece anlatımlarda gerçekleşir ve bu birleşimler geçicidir (Mel'nikov, 1965: 130-142; Mel'nikov, 2003: 338-341).

Bu görüşe göre eklemeli dillerde leksik morfepler ile leksem üretici veya çekimleyici morfepler, dil içinde (konuşanın ve muhatabının zihninde) anlamlı birimler hâlinde ayrı ayrı dururlar. Yeri geldiğinde, konuşan tarafından gerekli görüldüğünde, leksem + üretici/çekimleyici morfepler şeklinde farklı anlamları yansıtan sonsuz leksik oluşumlar elde edilir. Söylemde bu oluşumları kelime tabanı + yardımcı ekler temsil eder. Bu kelime şekilleri geçicidir, kullanımdan sonra her biri kendi anlamlarına geri döner; *orman+ci* örneğinde olduğu gibi. +cI / +cU eki bu kelimeye bağlandığı gibi, benzer görevle başka kelimelere de tutunabilir: *Simit+çi, kahve+ci, gazoz+cu*.

Bir ara G. P. Mel'nikov'un araştırmaları esas yönüyle eklemeli dillerin kuruluş özelliklerine; bu dillerin ikincil vasıflarını tayin eden ana özelliğin anlaşılmasına/sırrına yöneliktir.

Dikkatler, B. A. Serebrennikov'un eklemeli dillerin çözümlenmelerine ilişkin 1961 yılında formüle ettiği sonuçlara odaklanmış ve eklemeli kuruluşun yıllar ve yıllar boyunca gelişen öncelikli ilkeleri iki noktada özetlenmiştir:

a) Sözcükler cinsiyet yönünden sınıflandırma belirtilerinden yoksundur.

Bu özellik, Hint-Avrupa dilleriyle eklemeli diller arasında önemli bir farktır. Zira eklemeli dillerde cinsiyet bakımından leksem sınıfları mevcut değildir. Cins kategorisi ele alındığında görülecektir ki, Almancada, Rusçada, Bulgarcada canlı cansız varlıkları, onların niteliklerini ve her türlü bağıntılarını dil içinde temsil eden leksemler üç sınıf hâlinde öbekleşmişlerdir: Birinci öbekte sadece eril, ikinci öbekte sadece dişil, üçüncü öbekte ise orta cins/nötr olanlar yer alır. Görüşümüze göre, bu dillerin kuruluşlarında özellikle nesnelere, niteliklerin, soyut kavramların cinsiyet bakımından ayrı ayrı sınıflarda gösterilmelerini zorunlu kılan bir gereklilik yoktur. Sadece canlılar üzerinde konuşurken cinsiyetin anlamı olabilir. Leksemelerin sınıflara dağılımı, dillerin öğretimini gereksiz yere zorlaştıran etkenlerin başında gelir. Türkçede cinsiyeti dikkate al-

madan “*Kedi geldi.*” denir. Bulgarcada kedinin cinsiyetini belirtme zorunluluğu vardır: “*Kotkata doshla*”.

b) Söz sıralanmasında belirten + belirtilen kuralına uyulur.

Eklemeli dillerde söz diziminin tamlayıcı/atributif yapılarında tamlayan/belirten birim her zaman önce gelir; tamlanan/belirtilen bundan sonra gelir. Eklemeli dillerin B. A. Serebrennikov tarafından tespit edilen ve eklemeli dillerin kuruluşuyla ilgili bu özellik, Hint-Avrupa dillerinde bulunmamaktadır (Serebrennikov, 1965: 7-26).

G. P. Mel’nikov’un görüşlerine dayanarak eklemeli dillerle bükünlü dillerin iç kuruluşlarıyla ilgili farklılık gösteren birkaç önemli özelliğe daha değinelim:

G. P. Mel’nikov’un kanaatine, eklemeli dillerde, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi önceden oluşturulmuş leksem değerler dizisi/paradigmaları gelişmemiştir. Leksemle yardımcı morfemler, artık yukarıda da değinildiği gibi, eklemeli dillerde ayrı ayrı dururlar. Doğal olarak bu özellik eklemeli dillerin kuruluşlarında vardır ve bu özellikler söylem alanına da yansımış, hazır söylem malzemesi niteliğinde çalışan kelime şekilleri topluluklarına gerek duyulmamıştır. Bu durumda kelime şekilleri sadece söylemde ve sadece gereksinim duyulduğu anda oluşturulur. Söz konusu kelime şekillerini dil içinde temsil eden birebir soyut karşılıkları yerine, morfolojik veya söz dizimsel modeller gelişmiştir. Dil birimlerinin konuşma anında derlenmesi yöntemiyle elde edilen morfolojik birleşimler, dil bilimcileri tarafından ‘*kolleksiyon*’ (derleme) terimiyle adlandırılmıştır.

Türkçede; “*bir - birinci, iki - ikinci...*” kelime şekilleri, konuşan tarafından söylemde konuşma anında oluşturulur. Oysa Hint-Avrupa dillerinde “*seleksiyon* (seçme)” yöntemiyle önceden oluşturulmuş, var olan kelime şekilleri içinden gerekli olan seçilir. Rusçada: *odin* (bir) – *pervyy* (birinci), *dva* (iki) – *vtoroy* (ikinci)... örneğinde görüldüğü gibi. *odin* ile *pervyy* farklı kelimelerdir ve onlar konuşma sırasında değil, önceden oluşturulmuşlardır (Mel’nikov, 2003: 337-341).

G. P. Mel’nikov’a göre eklemeli dillerde kelime şekillerinin en önemli özelliği geçiciliği; kurucuları/bileşenleri çağrılmaları hâlinde ayrı ayrı gelirler, kelime gövdesine bağlanarak söylemde görev üstlenirler; işlevleri sonlanınca hafızada bu şekilde kalmazlar, çözümlenirler, leksem ve görevsel/yardımcı morfemlere ayrışır. Dil içinde onları temsil eden leksemle, görevsel morfemler, kendi sınıflarında ve bir sonraki görevlerine değin hazır kurucu yapı birimleri hâlinde beklemede kalırlar. Sözü edilen kelime şekillerinin oluşumları, bileşim kuralları, bileşenlerin ne şekilde sıralanacağı hususundan, konuşma metnini algılayan kişinin haberdar olması, onun zihninde bu metnin içeriğini anlayacak seviyede soyut modeller ve yapı birimlerinin kuruluşlarına ait anlamlar sisteminin gelişimini tamamlamış olması, sonraki kullanışlarına değin hazırda beklemesi gerekmektedir (Mel’nikov, 2003: 339).

Aldıklarının, taktıklarının hepiciğini toplayıp teslim ettiler (F.Baykurt, *Tırpan*)

Bu anlatımda; **al+dık+lar+ı+n+ın, tak+tık+lar+ı+n+ın** kelime şekilleri sadece söylemde vardır ve konuşan/yazan bu kelime şekillerini söylemde üretmiştir. Söylemde gerçekleşen bu oluşumlar, dil içinde leksik ve görevsel morfemlerce temsil edilirler. Bir anlamı iletmekle yükümlü her morfemin sıralanışta bir yeri ve belirlenmiş işlevi vardır. Önemli bir hususa değinmeden geçmeyelim: Eklemeli dil konuşan insan, '**kolleksiyon**' (derleme) yöntemi gereğince başarılı söylem kurma çabalarının pasif değil, aktif katılımcısıdır. Konuşan, düşünme yeteneği gereğince dil sisteminin esnekliğinden yararlanır ve yaratıcılığını, öznel görüşlerini, orijinal buluşlarını, fantazilerini anlatımlara ilave etme olanağı bulur. Diğer dilleri konuşanlara kıyasla eklemeli dillerin konuşanı, görevsel morfem seçme olanağına sahip olduğu için sürekli özgün arayışlara girer, daha isabetli anlatımlar geliştirme gayreti içinde olur. Leksik morfemler sayıları bakımından sınırsız, görevsel morfemler ise sayıca daha azdırlar, sınırlıdırlar.

Yine G. P. Mel'nikov'un geliştirdiği bilimsel anlayışa göre bükünlü (flexional) Hint-Avrupa dillerinin kuruluşları, işleyişleri gereğince, kelime şekilleri konuşanların hafızalarında kurulu hâlde, yerleşik dil birimleri niteliğinde ve hazır durumda bulunmaktadır. Ne zaman bir bilgi içeriği iletilmek istense o anda leksem üretimine gidilmez, hazırda bekleyen ve leksem + yardımcı morfem yapıları dil birimleri içinden uygun olanı seçilir ve bu yapı birimini söylemde temsil edecek kelime şekli iletişim eylemine katılır. Bu bir nevi konuşanın tercihi uyarınca gerçekleşen "**seçme**" eylemidir. Bu dil olayını G. P. Mel'nikov **seleksiyon**/seçme terimiyle adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde derleme yoluyla oluşturulmuş **gör+dük+ler+i+miz** kelime şekli, Hint-Avrupa dillerinde leksik yöntemlerle, bağımsız kelimelerin bir araya getirilmesi yoluyla karşılanır. Konuşma anında yeni bir kelime şekline gerek duyulmaz, var olan bildik kelimeler bir araya getirilir: Almancada *Das, was wir gezehen haben*; Bulgarcada *tova, koeto vizhdame*; Rusçada *çhto my vidim*.

Bu makalede, **eklemeli** (agglutinative) ve **bükünlü** (flexional) dillerin yapı birimleri ve iç kuruluşları üzerine G. P. Mel'nikov tarafından geliştirilen anlayışa göre söz konusu dil tiplerinden birinin kuruluşunda baskın hâlde görülen bazı özelliklerin diğer dillerde bulunmadığı; bu nedenle tipolojisi farklı dillerin kendi kuruluşları içinde incelenmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. G.P.Mel'nikov'un bu alandaki çalışmaları, görüldüğü gibi, Latin kökenli kelimelerce temsil edilen iki terimin dil bilimi teorisine kazandırılmasına vesile olmuştur. Bunlar; **eklemeli** (agglutinative) dillerin kuruluş özellikleriyle ilgili '**kolleksiyion**' (derleme) terimi ile, **bükünlü** (flexional) dillerin ana özelliğini yansıtan **seleksiyon** (seçme) terimleridir.

Makalemizin sonuç bölümünde, dil biliminin ve Türkolojinin gelişimine, sorunların çözümüne katkı sağlayacağı inancıyla öncül/birincil öneme sahip olduklarını düşündüğümüz bazı yaklaşımları öne çıkarıp aşağıda maddeler hâlinde vurgulayarak meslektaşlarımızın değerlendirmelerine ve dikkatlerine sunuyoruz:

• Dillerin kuruluşlarıyla ilgilenen G. P. Mel'nikov, özellikle eklemeli ve bükünlü dil tipleri arasında kuruluş özelliklerinden kaynaklanan benzerliklerin yanı sıra derin farkların bulunduğuna işaret etmiştir. Bu konudaki bilimsel görüşlerini **kolleksiyon** (derleme) ile **seleksiyon** (seçme) kavramları adı altında geliştirerek bilim dünyasına duyurmuştur. G. P. Mel'nikov'un ileri bir adımı, ciddi bilimsel yaklaşımı olarak dikkate alınan bu görüşü, dünya dil biliminde yeni bir buluş olarak kabul görmüştür. Bu buluşuyla G. P. Mel'nikov, sözü edilen dillerin kuruluş özelliklerini dikkate alarak aralarındaki derin farkları gözler önüne sermekle kalmamış, kuruluşları bakımından eklemeli dillerin Hint-Avrupa dil kriterlerine göre incelenemeyeceğini kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu görüş, eklemeli dillerin tıpkı bükünlü dillermiş gibi algılanmalarını da imkânsız kılmıştır.

• Diller, kuruluşları bakımından hızlı değişim göstermezler; ana özelliklerini yüzyıllar boyunca muhafaza ederler. Bu durumu göz ardı eden ve eklemeli dillerin kuruluşları üzerinde yeterli bilgi donanımına sahip olmayan araştırmacıların Hint-Avrupa dil normlarının eklemeli dillerde bulunmamasını gerekçe gösterip, bu dillerin kuruluşlarıyla uyumlu doğal yapıları "**aberasyon**" adı altında dil normları dışında sapmalar olarak ileri sürmelerini yanlış buluyoruz. (Mikhaylov, 1961: 211-232). Bu makalenin yazarları olarak; Hint-Avrupa dilleri için geliştirilmiş kuramların eklemeli dillere uygulanması hâlinde yanıltıcı sonuçların ortaya çıkacağı endişesi içindeyiz. Buna göre, her dilin kendi kuruluşu içinde incelenmesi gerektiğine inanıyor, dilin kendi kuruluşundan kaynaklanmayan yabancı kuralların eklemeli dillere dayatılamayacağı kanaatini taşıyoruz.

• Çağımıza yaklaşıldığında, dil sistemiyle fiziksel, biyolojik, düşünsel alanlar arasında doğal olarak aşama aşama sıkı bağıntılar kaçınılmaz olmuştur. Bu bağıntılar bilim adamları tarafından dikkate alınarak iletişim sistemlerinin denetlenmesi, geliştirilmesi, yönetilmesi giderek önem kazanmış, endüstriyel çağda ilk sıralarda çözüm bekler hâle gelmiştir. Gerçekte bu alanın sorunlarıyla kibernetik bilimi uğraşmıştır ama zaman içinde kibernetik uzmanlarının çok net, somut dil kavramlarına gereksinimleri doğmuş bu nedenle, disiplinler arası yaklaşımların gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bilindiği üzere insanın hafızasında düşünce imgeleri içinde dil imgeleri de yer alır. Bu imgeler her ne kadar dil sisteminin dışındaysa da bunlar, insanlar tarafından haberleşmede kullanılmaları sonucunda dille sıkı sıkıya bağıntılı hâle gelmişlerdir. Bu gerçeği iyi anlayan kibernetik uzmanlarının yapay dil sistemi ve bu dil sistemi esasında işleyen bir ara dile gereksinimleri olduğu anlaşılmıştır. Bu sorunun dil bilimi alanında çözümü, teorik dil biliminin evrensel kuramlarını yetkinleştiren dilcilerin katkılarıyla mümkündür. Zira profesyonel dilciler tarafından yapay bir dil sistemi oluşturulmadıkça, kibernetik uzmanlarının gereksinim duydukları dilin evrensel söz dizimi modellerini kendi kendini yöneten sistemlerle uyumlu hâle getirmediği, dilden dile başarılı,

mekanik çeviriler yapmak, uzay araçlarında robotları konuşturmak, onlarla haberleşmek mümkün değildir.

Kaynaklar

- Baodouin de Courtenay J., *Izbrannyye trudy po obshchemu yazykoznaniyu*. T. II. M. Izd. AN SSSR 1963.
- Böhtlingk O., *Über die Sprache der Jakuten*. SPb., Akademie der Wissenschaften, 1851. /2/, LVIII.
- Bubrikh D.V., *Erzya-mordovskaya grammatika-minimum*, Leningrad 1947.
- Dalli H., *Türkçede Söz Diziminin Yapı Birimleri*, İstanbul 2018.
- Deny J. (1955), *Principes de grammaire Turque ("turk" de Turquie)*; Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Yelovkov D.I.; Kasevich V.B. (1979), *Nekotoryye problemy lingvistiki v svete materiala yazykov Yugo-Vostochnoy Azii*, Vestnik LGU. № 8. L.: Izd-vo LGU, S. 71-77.
- Ferdinand de Saussure (1977), *Trudy po yazykoznaniyu*. M. S. 51-53.
- Guzev V.G. (2015), *Teoreticheskaya grammatika turetskogo yazyka*, Izdatl'sto St. Peterburgskogo universiteta, St. Peterburg.
- Guzev V.G.; Nasilov D.M. (1975), *K interpretatsii kategorii chisla imen sushchestvitel'nykh v tyurkskikh yazykakh*, Voprosy yazykoznaniya. № 3. M. S. 98-111.
- Guzev V.G.; Nasilov D.M. (1981), *Slovoizmenitel'nyye kategorii v tyurkskikh yazykakh i ponyatiye "grammaticheskaya kategoriya"*, Sovetskaya tyurkologiya. № 3. Baku. S. 22-35.
- Kasevich V.B. (2006), *Trudy po yazykoznaniyu*; SPb Filologicheskoy fakul'tet SpbGU.
- Maytinskaya K.Ye. (1948), *Neopredelenny padezh i absolyutnaya forma v vengerskom yazyke.*, Uchenyye zapiski voyennogo instituta. M. S. 67-77).
- Meillet A. (1952), *Osnovnyye osobennosti germanskoy gruppy yazykov*. Pervod s pyatogo frantsuzskogo izdaniya M.A.Sigal. Pod redaktsiyey, s predisloviyem i primechaniyami prof. V.M.Zhirmunskogo. M., Izd-vo inostrannoy literatury.
- Mel'nikov G.P. (1978), *Boduenovskoye ponimaniye sistemnosti yazyka*. // Yazykovaya praktika i teoriya yazyka. Vyp. 2. M. Izd-vo MGU. S. 32-51
- Mel'nikov G.P. (2003), *Sistemnaya tipologiya yazykov*. Printsipy, metody, modeli. M., Izd-vo «Nauka».
- Mel'nikov G.P. (1965), [Retsenziya na kn.] Cherkasskiy M.A. Tyurkskiy vokalizm i singarmonizm. (Opyt istoriko-tipologicheskogo issledovaniya). M., «Nauka». S. 142-143 // VYA. 1966. № 5. S. 130.
- Mikhaylov M.S. (1961), *K voprosu ob aberratsii zaloga v turetskom yazyke* // Voprosy sostavleniya opisatel'nykh grammatik. M., Izd-vo AN SSSR, C. 211-232.
- Serebrennikov B.A. (1965), *Prichiny ustoychivosti agglyutinativnogo stroya i vopros o morfologicheskoy tipe yazyka*. // Morfologicheskaya tipologiya i problema klassifikatsii yazykov. M.-L. «Nauka», Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury. S. 7-26.
- Syromyatnikov N. A. (1965), *Yest' li v yaponskom yazyke osnovnoy padezh?* // Morfologicheskaya tipologiya i problema klassifikatsii yazykov. M.-L., «Nauka», Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury. S. 271-278.